

A kelet-közép-európai országok válsága a globális krízis tükrében – válaszok a válságra*

Burgerné Gimes Anna,
a Szegedi Tudományegyetem
ny. egyetemi tanára
E-mail: burgera@econ.core.hu

Az Európai Unióba újonnan belépett kelet-közép-európai és a jelölt, illetve társult nyugat-balkáni országok az uniós átlagot messze meghaladó mértékben növekedtek a 2000-es években. Ezt a tendenciát törte, illetve fordította meg az ezeket az országokat 2008 második felében elérő globális válság, ami akárcsak az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában a bankszektorból indult ki, de hamarosan áterjedt a reálszférára is. A bankszektor azonban nemcsak „kívülről fertőződött”, hanem a legtöbb ország építkezési lázában felvett hitelek visszafizetési nehézségeitől is. A válság elleni védekezés hasonló keynesi módszerekkel történt, mint a régi EU-országokban. Ezek azonban jóval korlátozottabbak lehettek mint (a 2004 előtt csatlakozott) „rég” EU-tagországokban, egyrészt, mert ezen országok gazdasági ereje kisebb volt, másrészt mert magas költségvetési hiányuk, illetőleg a Nemzetközi Valutaalaptól (International Monetary Fund – IMF), az Európai Központi Banktól és az Európai Beruházási Banktól felvett hitelek miatt az EU és az IMF hiánycsökkentésre kötelezte őket. Hiányaik és eladósodottságuk – hasonlóan több korábban csatlakozott tagországhoz – a válság alatt még tovább növekedett. Ezért, szemben a hiánycsökkentő intézkedésekkel, több forrásra lenne szükségük ahhoz, hogy e helyzetből kilábaljanak és a régi növekedési pályájukra állhassanak.

TÁRGYSZÓ:
Gazdasági válság.
Európai Unió.
Állami költségvetés.

* Köszönetemet fejezem ki a cikk alapjául szolgáló kutatást finanszírozó Országos Tudományos Kutatási Alapnak és a kutatási pénzt kezelő MTA Közgazdaságtudományi Intézetnek.

Az 1990-es évek végétől, illetőleg a 2000-es évek elejétől szinte száguldott az Európai Unióba újonnan belépett országok, de a nyugat-balkáni társult és jelölt országok gazdasága is. Növekedésük – Magyarország kivételével – egyre gyorsult és 2006-2007-re még a viszonylag lassabban haladók (Csehország, Lengyelország, Szlovénia) GDP-emelkedése is 6 százalék fölé került (*Burgerné Gimes* [2010]). Minél elmaradottabb volt korábban egy ország gazdasága, annál gyorsabb volt a növekedése. Úgy tűnt, hogy nincs nagyon messze az az idő, amikor a szóban forgó országok képesek lesznek behozni lemaradásukat a fejlettebb nyugati társaik mögött. Ezt a reményt foszlatta szét a 2007-ben pénzügyi válsággal kezdődő, majd globálissá növekvő és az Egyesült Államokon kívül Európa gazdaságára is kiterjedő gazdasági válság.

A cikkben a válság jellegéről, okairól, elméleteiről, az ellene való védekezés módszereiről, továbbá az új közép-európai EU-tagállamok és egyes nyugat-balkáni országok¹ válságának mibenlétéről és kezeléséről kívánok írni.

1. A pénzügyi világválság

Becslések szerint 2000 és 2006 között a globális hitelállomány tizenkétszeresére, 250 milliárdról 3000 milliárd dollárra nőtt. 1980-ban a pénzügyi eszközállomány 120 százaléka volt az összterméknek, 2007-ben körülbelül tizenháromszorosa (*Orlowski* [2010]).

Az Egyesült Államokban (USA) 1998 óta erőteljesen nőttek a lakossági ingatlan-építésekhez és -vásárlásokhoz, autóvásárlásokhoz stb. nyújtott jelzáloghitelek. A nagy ingatlankereslet építkezési lázat váltott ki. Az ingatlanárak nagymértékben emelkedtek, ezért a bankok könnyen nyújtottak jelzálog alapú hiteleket még a kevésbé megbízható hitelfelvevőknek is. A lakosság is szívesen vette igénybe ezeket, bízva a nehézségek nélküli visszafizetésben. A jelzáloglevelek pedig újabb hitelek fedezetül szolgáltak. A tőzsdén sokszorosára nőttek az olyan kibocsátott értékpapírok, amelyek mögött nem volt tényleges árufedezet. Az USA-ban tapasztalt hitelbőséghez a külföldről (elsősorban Kínából, a kínai állam által vásárolt államkötvények révén) beáramló nagyarányú pénzállomány is hozzájárult. A FED (Federal Reserve

¹ 2000-ben a zágábi EU-csúcsértekezleten elfogadták, hogy valamennyi nyugat-balkáni ország potenciális EU-jelölt. A jelöltségnek különböző stációi vannak. Utolsó szakasz a tényleges tagjelöltség. Ezt a címet eddig Horvátország és Macedónia nyerte el.

System), az USA központi bankja pedig csökkentette a kamatokat, ahelyett, hogy kamatemeléssel mérsékelte volna a hitelfelvételi kedvet.

A jelzáloghitelek visszafizetése és adósságszolgálatára már 2006 végétől akadozott. Ezt még erősítette, hogy 2007 közepén növekedni kezdtek a kamatráták. Az ingatlanárak ugyanakkor erősen csökkentek a túlkínálat miatt. Az ingatlanhiteleket vissza nem fizető lakosok száma emelkedett, és ingatlanaik ára azok jelzálogértéke alá csökkent. Az ingatlanárak csökkenése miatt több nagy hitelintézet veszteséget szenvedett, különösen azok, amelyek másodlagos ingatlan-értékpapírokba fektették pénzüket és ezek alapján vettek fel kölcsönöket. A bankok bizalma csökkent, korlátozták a hitelnyújtást, és ez fizetéseképtelenné tett sok hitelfüggő vállalatot. A hitelválság fokozatosan továbbgyűrűzött a reálszférába is. Így a lakosság és a hitelintézetek sok trillió dollár veszteséget szenvedtek. Majd a válság külföldre is áttért és globálissá vált, mivel a külföldi bankok és hitelintézmények nagy arányban rendelkeztek amerikai értékpapír-állománnyal. A helyzetet még az is súlyosbította, hogy a válság az Egyesült Államokat lefelé menő konjunktúraciklusban találta. GDP-jének növekedése 2004-ben 3,6, 2005-ben 3,1, 2007-ben 2,7 százalék volt.

2. Elméleti nézetek a válsággal kapcsolatban

A válság elméleti hátterét illetően többféle nézettel találkozhatunk.

A közgazdászok többsége egyetért abban, hogy a 2007–2009-es globális válság jellegét tekintve pénzügyi válság volt. Ezzel kapcsolatban újra felfedezték *Minsky* [1975], [1986] elméletét, mely szerint a pénzpiac törékeny. A gazdasági élénkülés idején, amikor a folyó pénzmennyiség meghaladja azt a mértéket, ami a felvett hitelek visszafizetéséhez szükséges, spekulációs eufória alakul ki, aminek következtében a hitelek hamarosan nagyobb arányúra nőnek, mint amit a hitelfelvevők vissza tudnak fizetni. Ez előbb-utóbb krízishez vezet. *Minsky* ellenezte a neoklasszikus deregulációs politika újraéledését és a pénzpiac szabályozása mellett érvelt. Elmélete közel állt a keynesihez.

A 2007. évi válságot előrejelző *Roubini* már a XIX. század végétől bekövetkező kríziseket is a piacok pénzügyi labilitásából fakadó pénzügyi válságoknak tekinti. Az 1990-es években arra a következtetésre jutott, hogy a közép-kelet és kelet-európai feltörekvő országok hanyatlásának közös oka a nagy fizetésimérleg-hiány, ami összefügg a hitelből való finanszírozással, továbbá úgy vélte, hogy az egyensúlytalanság fenntarthatatlansága az Egyesült Államokat is fenyegeti (*Roubini–Wachtel* [1998]).

Roubini már 2005-ben jelezte, hogy a jelzáloghiteleket fizetni nem tudó háztulajdonosok miatt elértéktelenednek a sok trillió dollárt érő jelzáloghitel-fedeztető értékpapírok.

pirok, és e folyamat majd világszerte a pénzügyi rendszer összeomlásához vezet. 2006-ban figyelmeztette a Nemzetközi Valutaalapot, hogy az USA előreláthatólag ingatlan-csödnök, olajsokknak, a fogyasztói bizalom összeomlásának és végül mély recesszió-nak néz elébe (*Roubini–Mihm* [2010]).

A válságok pénzügyiaci eredetével szemben vannak olyan vélemények is (*Taylor* [2010]), melyek szerint éppen fordítva, a reálszféra anomáliája vonja magával a pénzügyi válságot, azaz kiinduló jellege szerint az klasszikus túltermelési válság. Eszerint az USA-ban a hozzáadott értékben az 1980-as évek óta csökkent a bérek aránya, és nőtt a jövedelmi egyenlőtlenség. A háztartások fogyasztási színvonaluk fenntartása érdekében kényszerültek egyre nagyobb mértékben kölcsönözni. A kínálat meghaladta volna a háztartási kölcsönök nélkül rendelkezésre álló keresletet. Így végül a túlkínálat miatti túlzott kölcsönfelvétel torkollott a piaci összeomlásba.

Nyugat-Európában szintén gyorsabban nőtt a termelékenység 1980 óta, mint a reálbérszínvonal, és a GDP-ben csökkent a bérarány (*Lennert* [2010]). Kisebb lett a beruházási arány és a közületi beruházások is visszaestek. A fogyasztás stagnált, a megtakarítások csökkentek, és egyre emelkedett a hitelfüggőség annak érdekében, hogy a jobban növekvő kínálattal lépést tudjon tartani a kereslet. Végül itt is a hitelek mögötti értékpapírok megsokszorozódása és fedezetlensége vezetett a pénzügyi piac összeomlásához.

A monetáris elméletet vallók – csakúgy, mint a pénzügyi szakemberek többsége, az IMF, az Európai Központi Bank, a FED és több ország központi, illetve nagy kereskedelmi bankjainak képviselői – az erőteljes eladósodásban, a hiányok „elszaladásában”, a laza pénzügypolitikában látják a válság fő okát és megszüntetésére is az adósságállomány, a költségvetési és fizetési mérleghiány csökkentését javasolják különböző megszorító intézkedések révén.

3. A nyugat-európai válság

A nyugat-európai bankok számára a probléma saját túlzott hazai (több országban nagyarányú ingatlan-) hitelezésükkel, az USA-val szemben fennálló magas hiteltartozásukkal, valamint a Kelet-Közép- és Dél-Kelet-Európa, illetve a balti államok számára nyújtott tekintélyes hitelekkel függött össze (*Bachtler–Davies* [2010], *Davis–Kah–Woods* [2009], *EC* [2009]). Európai pénzintézetek vásárolták meg a korábban az amerikai ingatlanpiacról kiindult válság nyomán „mérgezővé” vált értékpapírok felét. A krízis Nyugat-Európában is a pénzügyi szektor fizetéseképtelenségével vagy az azzal való fenyegetettséggel kezdődött. A hitelezés rendkívüli módon csökkent, a hitelek megrágtak, így a vállalatok nem, vagy alig jutottak beruházási hi-

telhez, a tőzsdeindexek zuhantak. Csökkent a termelés és az export, nőtt a munkanélküliség, és visszaesett a kereslet.

A cégek részben a hitelek drámai csökkenésétől, részben a részvények értékvesztésétől szenvedtek, nem jutva tőkéhez. 2008 végén a pénzügyi szektor európai tőzsdeindexei a 2007 eleji kétharmadára, az egyéb tőzsdeindexek annak felére csökkentek (Watt [2008]). Az üzleti és a fogyasztói bizalom összeomlott. Mindezek eredménye pedig az 1930-as válságévek óta nem tapasztalt mély recesszió lett.

1. táblázat

A reál GDP növekedési rátája az előző évhez képest az EU15-ben és néhány egyéb országban

Ország	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
	év				
Ausztria	3,6	3,7	2,2	-3,9	1,8
Belgium	2,7	2,9	1,0	-2,8	2,2
Dánia	3,4	1,6	-1,1	-5,2	2,1
Egyesült Királyság	2,8	2,7	-0,1	-4,9	1,3
Finnország	4,4	5,3	0,9	-8,2	3,1
Franciaország	2,2	2,4	0,2	-2,6	1,6*
Görögország	5,2**	4,3**	1,0**	-2,0**	-4,5**
Hollandia	3,4	3,9	1,9	-3,9	1,8
Írország	5,3	5,6	-3,5	-7,6	-1,0
Luxemburg	5,0	6,6	1,4	-3,6	3,5
Németország	3,4	2,7	1,0	-4,7	3,6
Olaszország	2,0	1,5	-1,3	-5,2	1,3
Portugália	1,4	2,4	0,0	-2,5**	1,3**
Spanyolország	4,0	3,6	0,9	-3,7	-0,1
Svédország	4,3	3,3	-0,6	-5,3	5,5
EU15	3,0	2,8	0,3	-4,3	1,8
Norvégia	2,3	2,7	0,8	-1,4	1,6
Izland	4,6	6,0	1,0	-6,8	-1,1
Svájc	3,6	3,6	1,9	-1,9	1,6
Egyesült Államok	2,7	1,9	0,0	-2,6	2,8

* Előrejelzés.

** Előzetes adat.

Forrás: Az Eurostat 2011. évi adatbázisa.

A válság nem érintette egyformán az egyes nyugat-európai országokat. (Lásd az 1. táblázatot.) A korábban leggyorsabban fejlődő, gazdasági csoda színterének szá-

mító Írország és a jólétéről nevezetes Izland szenvedte meg legelőször a krízist. Ezekben az országokban már 2006-tól visszaesett a korábbi gyors növekedés. Írországon 2007-ben összeomlott az ingatlanhitelezés, több bank nehéz helyzetbe került, és 2008 szeptemberében a kormány megszorító intézkedéseket hirdetett. Izlandon 2008-ban csődbe ment a három vezető kereskedelmi bank, melyeket gondnokság alá helyeztek, betéteiket pedig befagyasztották. A külföldi – főként angol – bankok is zárolták az izlandi betéteket és beszüntették a hitelnyújtást az országnak. A nemzeti valuta elértéktelenedett, a tőzsdeindex több mint 90 százalékkal esett. Az ország csődökzeli helyzetbe került. E két ország mellett az átlagosnál súlyosabban érintette a válság még Finnországot és Dániát, illetve elég erőteljesen az Egyesült Királyságot és Olaszországot.

Az egyes országokban mindenképp az építőipart és a korszerű, exportorientált ipart érte el a recesszió, így a gépjárműipart (Ausztria, Franciaország, Németország, Hollandia, Spanyolország, Svédország), a logisztikai területeket (Hollandia), a számítógépgyártókat (Írország), valamint a papír- és telekommunikációs ipart (Finnország). Majd az a nagy iparvidékekről gyorsan áterjedt a beszállítókra, a közepes és kis ipari vállalkozásokra, később a szolgáltató szektorra, így például a turizmusra (Görögország, Spanyolország) (Bachtler–Davis [2010]).

Az 1. táblázatból látható, hogy a 2007-ben kezdődött válság mélypontja 2009-re esett. 2009 végén, 2010 elején már megkezdődött a lassú kilábalás. A viszonylag (legalábbis az 1929-es válsághoz képest) rövid mélypont a gyors ellenintézkedéseknek tulajdonítható.

4. Válságellenes intézkedések a világ országaiban

A nagy amerikai beruházási bank, a Lehman Brothers Holdings Inc. összeomlása 2008 szeptemberében ráébresztette a kormányokat, a központi bankokat, a törvényhozókat és a pénzügyi intézményeket a helyzet súlyosságára, ezért megkísérelték kialakítani az elvégzendő teendőkre vonatkozó álláspontjukat és kidolgozni a szükséges ellenlépéseket. Az utóbbiak a klasszikus keynesi intézkedéseknek feleltek meg. Ezek közül a legfőbbek a következők voltak.

1. A bankok és más pénzügyi intézmények fizetőképességének helyreállítása irányított egyesülések, felvásárlások, állami támogatások és garanciák, illetve államosítások révén. Ennek megfelelően az Egyesült Királyságban, Írországon, Németországban és Portugáliában egyes bankokat államosítottak. Ugyancsak az Egyesült Királyságban,

Németországban és a Benelux államokban a hatóságok által irányított egyesüléseket és felvásárlásokat hajtottak végre. Úgyszólván minden országban banki feltőkésítésekre került sor és likviditási alapokat biztosítottak a bankok számára. Számos helyen garanciát vállalt az állam a magán- és a vállalati betétekért.

2. Az egyéb szektorok számára a kormányok magasabb jövedelmezőséget igyekeztek biztosítani adóelengedésekkel, adó- és szociális járulékcsoökkentésekkel, valamint gyorsított eszközleírási lehetőséggel.

3. Támogatásokat nyújtottak a stratégiaileg fontos iparágaknak, például az autóiiparnak, ahol a roncsautóprogrammal – azaz új autóvásárlás ellenében a használt autók visszavásárlásának támogatásával – ösztönözték az autóvásárlásokat.

4. Támogatták az exportot, a környezeti projekteket, a kistermelőket.

5. Intézkedéseket hoztak a szolgáltatók és áruszállítók kifizetésének meggyorsítására.

6. A cégeknek támogatásokat nyújtottak a munkanélküliség csökkentésére, illetőleg növekedésének akadályozására, így a meglévő munkaerő megtartására és új alkalmazottak alkalmazására. Ennek érdekében adókat és járulékokat engedtek el, állami átképzési programokat indítottak és támogatták a rövidített munkaidőben és részmunkaidőben történő munkát. A munkából kiesőknek pedig speciális támogatásokat nyújtottak.

7. Új állami infrastrukturális beruházásokat indítottak és felgyorsították a meglévőket az energiaipar/-szolgáltatás, a távközlés, a házépítések és iskolafelújítások területén. Ezek mellett oktatási, kutatási és egészségügyi beruházásokat végeztek.

8. Az Európai Unió országaiban külső forrásként jelentkezett a 750 milliárd eurós Európai Pénzügyi Stabilizációs Alap, amelyből 500 milliárd a tagországoktól és 250 milliárd az IMF-től származott.

Ezek az intézkedések, kombinálva az államháztartások válság okozta bevételkiésésével, erőteljesen megterhelték az országok költségvetését, nagy költségvetési és fizetési mérleghiányokhoz, eladósodáshoz vezettek. Egyes országok már a válság alatt is megszorításokra kényszerültek (Görögország, Írország). A legnagyobb hiánnyal küzdők IMF- és EU-hitelekre szorultak (Izland 2008 novemberében IMF-hitelre, Görögország 2010 májusában mindkét szervezet hitelére). Írország 2010-ben kért IMF-, világbanki és EU-hitelt, amelyet 2010 novemberében hagytak jóvá számára. Portugália pedig 2011 tavaszán folyamodott EU- és IMF-hitelhez. Mindezeket túl nagyon kritikus pénzügyi helyzetben van Spanyolország is.

A nemzetközi szervezetektől történő hitelfelvételek különböző megszorító intézkedések vállalásával jártak. De maguk az államháztartási hiányok is erre kényszerítették az országokat. Úgyszólván minden ország túllépte a maastrichti hiánykritériumokat (3 százaléknál kisebb költségvetési hiány és 60 százalék alatti GDP-arányos államadósság), ami az Európai Unió túlzottdeficit-eljárását és az azal járó kötelező hiánycsökkentő rendelkezéseket vonta maga után. Míg tehát a válságban a többletkiadással járó intézkedések voltak többségben, addig a válságból való kilábalás idején a kiadások csökkentése dominál. Ezért kevés lehetőség marad olyan intézkedésekre, amelyek serkentik a növekedést, a megszorítások pedig még vissza is szorítják azt. Így a szakemberek elhúzódó stagnálásra, sőt esetleges visszaesésekre számítnak. Míg tehát az 1929 és 1933 közötti válság után a „New Deal”² csak a válságból való kilábalás szakaszában, azaz az 1933–36-os időszakban ösztönözte a fejlődést bőséges állami költsékezéssel, addig a nyugati országok – helyesen – már a válság idején alkalmazták a keynesi ellenintézkedéseket, és ezzel lerövidítették a válság legsúlyosabb szakaszát. A kilábalás idején azonban, amikor még mindig nagy szükség lenne a növekedést serkentő lépésekre, az állami kiadások visszafogására kényszerülnek (*Stiglitz* [2010]). Furcsa módon a korábban mindig szigorúbb IMF engedékenyebb a hiányokkal szemben jelenleg, és az EU kevésbé, ez utóbbi főként vezető gazdaságú országa, Németország kormányának befolyására (*Soros* [2010]).

5. Az új és egyes potenciális EU-országok válsága

A válság 2008 második felében, a Lehman Brothers Holdings Inc. elzökben már említett bukása után terjedt át az új kelet-közép-európai és nyugat-balkáni tagállamokra.

Jellemzői a következők voltak:

– Több országban – elsősorban a balti államokban, de Magyarországon és máshol is – az USA-hoz és egyes nyugat-európai országokhoz hasonló „ingatlanboomok” (nagyarányú ingatlanépítkezések) alakultak ki a fellendülés időszakában. Az építkezésekhez és lakásvásárlásokhoz szükséges hitelek nagy részét külföldi valutában (illetőleg külföldi valuta alapú hitelben) vették fel a lakosok. Szlovénia kivételével a kereskedelmi bankok nagyobb része külföldi kézben volt és fiálieik könnyen és viszonylag olcsón hiteleztek, nagyrészt devizában.

² *Franklin D. Roosevelt* amerikai elnök és kormányzatának gazdasági programja 1933 és 1936 között.

2. táblázat

Lakossági jelzáloghitelek 2009-ben a GDP százalékában

Ország	Jelzáloghitelek a GDP-százalékában
Bulgária	9,9
Csehország	15,3
Észtország	36,3
Lengyelország	11,7
Lettország	33,7
Magyarország	12,4
Románia	3,5

Forrás: Európai Jelzálog Szövetség.

– A válság során számos anyabank hosszabb-rövidebb időre megszüntette, vagy erősen visszafogta külföldi leányvállalatai hitelezését. Így a lakosság, a vállalatok, és az államok sem jutottak újabb hitelekhez. Ez nemcsak a további fejlesztéseket, beruházásokat bénította meg, hanem az adósságszolgálatot és a hitel-visszafizetéseket is megakasztotta, mivel azok főként újabb hitelfelvétellel történtek korábban. A vállalati szférában fizetéseképtelenség és körbetartozások alakultak ki, az államháztartások egy része csődközeli helyzetbe került.

– Azokban az országokban, amelyek még nem tartoztak az euróövezetbe, illetve hazai valutájukat nem kötötték az euróhoz, nagyarányú valutaelértéktelenedés ment végbe.³ Ennek következtében erősen megrágult a hitel-visszafizetés és az adósságszolgálat. Így az ingatlanberuházások miatt eladósodott lakosság óriási veszteségeket szenvedett.

– A bankok hitelezésének újraindulásakor a hitelek megrágultak, a bankok óvatosabbá váltak és kevesebb hitelt nyújtottak, ezért a hitel-szűke csak kevéssé enyhült. Ez természetesen kihatott a reálszféra tevékenységére is.

– Az euróövezethez tartozó és a valutájukat euróhoz kötő országokban a szilárd valutának infláció-visszatartó hatása volt, viszont lehetetlenné tette, hogy az országok valutájuk elértéktelenedésével alkalmazkodjanak a piaci folyamatokhoz. Szlovákia például erősen fel-

³ Szlovénia és Szlovákia az euróövezethez tartozott, Bulgária és a balti államok pedig hazai valutájukat az euróhoz kötötték.

értékelt valutával lépett az euróövezetbe és ez csökkentette versenyképességét, de a balti országok súlyos visszaesését szintén részben valutarugalmasságuk hiányának tulajdonítják. A leértékelődött valuták ugyanis némileg ellensúlyozták az exportbevételek csökkenését.

– A tőkebevitel mindenütt csökkent, sőt működőtőke-kivonás is történt. Az értékpapírokba fektetett tőke kivonása nagyarányú volt. Mindez jelentősen rontotta a fizetési mérlegek egyensúlyát.

– Visszaesett a hazai fogyasztás.

– Az exportból származó jövedelmek mindenhol csökkentek, tekintve, hogy az országok felvevőképessége alacsonyabb lett. A kelet-közép-európai országok – de a jelölt országok szintén – főként a válság sújtotta EU-országokba exportálnak.

– Az exportálási nehézségek miatt a visszaesés elsősorban az exportra termelő iparágakban és a szolgáltatásokban jelentkezett. Az exportáló vállalatok jelentős részben külföldi kézben lévő nagyvállalatok. Ilyenek az autógyártók, a gépipari és telekommunikációs eszközöket gyártó és szállító vállalatok. De érintette a válság a szintén jórészt külföldi kézben lévő nagy áruházláncokat és az olyan szolgáltatásokat is, mint például a turizmus.

– Az ingatlanépítkezés és a beruházások leállása az építőipart sújtotta.

– Legjobban az egyoldalúan specializált országrészeket és a nem túl innovatív termelésű vállalatokat sújtotta a válság. Ilyen volt például Szlovákia autóipara. Kevésbé volt erős a válság a diverzifikált termelésű országokban és ott, ahol a nagyipar mellett erős volt a kis- és középipar (például Lengyelország).

– Az orosz gázszállítás kéthetes kiesése 2009 januárjában több országban növelte a visszaesést.

– A válság sújtotta ágazatok elbocsátásai fokozták a munkanélküliséget. Ugyancsak a munkanélküliek számát növelte a külföldön dolgozók recesszió miatti hazatérése, mely egyben a hazautalások csökkenését is jelentette. Legjobban Bulgária, Románia, Lengyelország, Lettország és Litvánia volt érintett e téren.

– Legutoljára terjedt át és kevésbé volt hatással a válság az élelmiszer-ágazatra, mint más ágazatokra. Az élelmiszer a legkisebb jövedelemrugalmasságú fogyasztási cikksoport. A lakossági jövedelemcsökkenés vagy attól való félelem esetén (elbocsátások, fizetéscsökkentések miatt), kevésbé csökken az élelmiszerfogyasztás, mint más cikksoportok fogyasztása. Ezért a munkanélküliség növekedése is ki-

sebb, mint más ágazatokban, ami szintén visszahat a kisebb fogyasztáscsökkenésre és a termelés ösztönzésére.

– Ugyancsak válságcsökkentő hatásúak a közigazgatási, egészségügyi és oktatási ágazatok viszonylag stabil létszámuknál fogva.

– Érdekes módon a legnagyobb visszaesés azokban a balti államokban volt, amelyek mind gazdaságukat, mind intézményrendszerüket úgy alakították már az 1990-es évek elejétől, hogy azok szinte teljes mértékben megfeleljenek a deregulált szabadpiaci követelményeknek. Kisebb volt viszont egyes olyan országokban, amelyek a gazdaság és az intézményrendszer egyes területein is „elmaradtak” az átalakítással (így mindenekelőtt Lengyelországban, ahol a GDP növekedése bár visszaesett, de még mindig pozitív maradt; Bulgáriában, ahol az előző országhoz hasonlóan még elég jelentős az állami szektor, továbbá például a mezőgazdaság átalakítás terén „elmaradó” Csehországban és Szlovákiában). Úgy tűnik, hogy a nem privatizált vállalatok, közművek, a mezőgazdasági nagyüzemek, a nem, vagy nem kellően megreformált intézmények bizonyos mértékben pufferként szolgáltak, mind a teljesítmény, mind a munkaerő-csökkenés tekintetében tompították a válság hatásait.

– Az ajánlott szabadpiaci reformok elmaradása vagy részlegessége miatti nagyobb arányú állami, illetve helyi igazgatási, jóléti és oktatási-tudományos hálózatok is válságenyhítő szerepet játszhattak. Ezek ugyan növelték a költségvetési kiadásokat, viszont ugyanilyen összeggel emelték a GDP-t is. De nem csak ilyen – mondhatni látszat – elszámolási szerepet töltöttek be. Ezekben a recesszió idején is kisebb volt a munkaerő-csökkenés, mint az anyagi termelő ágazatokban. A magasabb munkaerőlétszám – csakúgy, mint az előző bekezdésben említett – nagyobb vásárlóerővel rendelkezik, többet fogyaszt és ezáltal fékezi a termelés visszaesését.

Lássuk ezek után, hogy milyen módon alakult a fejlődés az egyes újonnan csatlakozott és jelölt országokban. (Lásd a 3. táblázatot.)

2000-től 2007-ig Magyarország kivételével valamennyi ország gyorsan növekedett. 2007-2008-ban viszont Romániát és Magyarországot leszámítva mindenütt csökkent, illetve mínuszba fordult a növekedés, 2009-ben pedig Lengyelországot kivéve már valamennyi ország növekedése mínusz tartományba került. A potenciális EU-országok közül Albániában a 2000-től 2008-ig tartó 6 százalékos feletti GDP-növekedés 2009-ben 3,3 százalékosra csökkent. 2000 és 2008 között a mezőgazdasági termelés 20 százalékos körül, az ipari termelés 7–9 százalékkal, az építkezések volumene 8–15, míg a szolgáltatásoké 50 százalékos feletti értékkel emelkedett évente.

Szerbiát ennél súlyosabban érintette a válság. A korábbi, 5 százalékon felüli éves növekedéssel szemben 2009-ben a visszaesés 3, a munkanélküliség 16 százalékos volt. 2009-ben hitelfelvételre szorult az IMF-től.

3. táblázat

Reál GDP-növekedés az EU-hoz újonnan csatlakozott és a tagjelölt országokban

Ország	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
	év				
EU27	3,2	3,0	0,5	-4,2	1,8
Bulgária	6,5	6,4	6,2	-5,5	0,2
Csehország	6,8	6,1	2,5	-4,1	2,4
Észtország	10,6	6,9	-5,1	-13,9	3,1
Lettország	12,2	10,0	-4,2	-18,0	-0,3
Litvánia	7,8	9,8	2,9	-14,7	1,3
Lengyelország	6,2	6,8	5,1	1,7	3,8
Magyarország	3,6	0,8	0,8	-6,7	1,2
Románia	7,9	6,3	7,3	-7,1	-1,3
Szlovákia	8,5	10,5	5,8	-4,8	4,0
Szlovénia	5,9	6,9	3,7	-8,1	1,2
Horvátország	4,9	5,1	2,2*	-6,0*	-1,2*
Macedónia	4,0	5,9	10,0**	-0,9**	1,3**

* Előrejelzés.

** Előzetes adat.

Forrás: Az Eurostat 2011. évi adatbázisa.

A 3. táblázatból látható, hogy 2010-re már számottevő javulást mutatnak az értékek, főként a vártnál jobb exportlehetőségek miatt, ami Németország és Franciaország viszonylag gyors kilábalásának köszönhető.

A legnagyobb visszaesést a 2000-es években a korábban leggyorsabban növekedő *balti országok* szenvedték el. Náluk volt a legnagyobb visszaesés az 1990-es évek elején is. Akkor az a szigorú tervgazdálkodásról szabadpiaci intézményrendszerre történő gyors átállással és a szovjet piacról való leválással volt magyarázható. A meginduló növekedés után újabb visszaesést szenvedtek az 1988–89-es orosz válság következtében, mivel külkereskedelmük akkor még erősen kötődött Oroszországhoz. A 2000-es években az erőteljes és 2005-től a 10 százalékot is meghaladó növekedés túlzott forrás-igénybevételhez vezetett. Az északi svéd és finn bankok könnyen hiteleztek dinamikus fejlődésük láttán. A lakosság nagyarányú ingatlanszerzésbe kezdett

és emiatt adósodott el. A gyorsan emelkedő bérek alapján úgy tűnt, hogy a hitelek nehézség nélkül visszafizethetők. Az eladósodás főként euróban történt. Óriási építkezési hullám jött létre, szintén jórészt hitelből. A külföldi szakértők már 2006-tól figyelmeztettek a gazdaság „túlforrósodási” veszélyeire. De a lakosság, csakúgy, mint a gazdaság és az állam szereplői bíztak a további fejlődésben. Nem számíthattak arra, hogy az északi bankok egyszer csak felfüggesztik, majd erősen csökkentik a hitelezést, és ezzel összeomlik az ingatlanpiac. A lakosság, a bankok és a vállalatok jelentős része fizetéseképtelenné vált, leállt az építőipar, a külföldi tőke menekült, akadozott az export, és a válság minden klasszikus jelensége rájuk zúdult. Mint említettem, a helyzetet súlyosbította az euróhoz kötött rugalmatlan helyi valuta.

A balti országok közül Észtország a legerősebb. Legjobban kapcsolódik az északi országokhoz is, elsősorban Finnországhoz. Így valószínűleg ez a tagállam fog legelőször kilábalni a válságból és megindulni az északi országok színvonalához való csatlakozás útján. A maastrichti kritériumokat máris teljesítette, ezért 2011. január 1-jén az új közép-európai belépők közül harmadikként bevezethette az eurót.

Viszonylag kisebb volt – 5 százalék alatti – a visszaesés Bulgáriában, Csehországban és Szlovákiában. Alacsony, de pozitív növekedést mutatott a lengyel GDP. Magyarország közel 7 százalékos GDP-csökkenése viszont a balti államok utáni legmagasabb értéktartományba tartozott.

Bulgáriában az ingatlanszerzési hitelezés bár élénk, de mégis kisebb arányú volt, mint például a balti országokban. A 2009-ben megválasztott kormány képviselői sikertörténetnek tekintik a levának előbb a német márkához, majd az euróhoz történő kötését. Az azt végrehajtó, 1997-ben létrehozott valutatanács szigorú fiskális politikájának köszönhető – állítják -, hogy Bulgáriában a visszaesés viszonylag mérsékelt volt (*Parkinson [2010]*). Az új kormány emellett további szigorú fiskális intézkedéseket léptetett életbe.

A viszonylag kisebb *cseh és szlovák* recessziót szintén a korábbi fegyelmezett pénzügypolitikának, Szlovákiában emellett az egészséges bankrendszernek, továbbá a nyugati roncsautóprogramok kifutása következtében 2009 második felében meginduló autóexportnak tulajdonítják (*Unicredit Group [2009]*).

Lengyelországban a bár csekély, de pozitív 2009. évi növekedés a bőven rendelkezésre álló EU Strukturális Alapok felgyorsított és eredményes felhasználásának köszönhető, amelyekkel az előző évben számos beruházást indítottak és sok ezer új munkahelyet tudtak teremteni (*Zuber [2010]*). A korábbi magas munkanélküliségi ráta (2002-ben és 2003-ban hivatalosan 20 százalék) 2008 negyedik negyedévére 6,5 százalékra csökkent és 2009-ben is csak kevéssé emelkedett. A pénzügypolitika szigorú volt, a hiányok alacsonyak voltak. A külső hatások emellett kevésbé érvényesültek a lengyel gazdaság többi kelet-közép-európai országénál nagyobb mértékű zártsága miatt. Exportfüggősége kisebb volt, mivel nagy belső piaccal rendelkezett. Strukturális reformokra nemigen került sor, és a hajóipar, illetve a bányászat privati-

zálása még váratott magára. Ezek is okai lehetnek annak, hogy a meglévő munkaerő és a fogyasztás nem csökkent jelentősen. A nagy mezőgazdasági népesség (a foglalkoztatottak körülbelül 20 százaléka) és az élelmiszeripar szintén válsághárító tényezők lehetnek. 2009-ben sem az élelmiszeripar, sem a telekommunikációs iparág termelése nem csökkent (*Gorzalak [2010b]*). Volt azonban olyan vélemény is, hogy Lengyelország nehézsége miatt elkésett konjunktúraciklusban van, és a súlyosabb recesszióknak később néz elébe (*Unicredit Group [2009]*). Ennek viszont ellentmond, hogy 2010-ben közel 4 százalék volt a lengyel növekedés.

Magyarországon az évekig tartó határozatlan gazdaságpolitika miatt már 2001-től kezdve mérsékelt volt a növekedés (*Burgerné Gimes [2010]*). A laza fiskális politika pedig olyan magas államháztartási és fizetési mérleghiányhoz vezetett, hogy az állam csődközeli helyzetbe került. Emiatt már 2006-tól megszorításokra kényszerült a kormány, és a gazdaság 2007-ben és 2008-ban alig növekedett. 2008-ban IMF- és EU-hitelhez folyamodott a kormány, amit 2008 novemberében meg is kapott. A hitelfeltételek újabb megszorításokra kényszerítették a 2008-ban a régit váltó új szocialista kormányt, amely a gazdaság szanálását vállalta. Az ország tehát már rossz állapotban került a válságba. A lakosságot a forintromlás sújtotta és sújtja még ma is, mivel a nagyarányú jelzáloghiteleket a bankok főként svájci frank alapú hitelben nyújtották.

Szlovénia jelentős visszaesése meglepő. Az EU-ba újonnan belépett közép-európai országok közül a legfejlettebb volt, alacsony volt lakosságának eladósodottsága, bankjai kevésbé kapcsolódtak az USA pénzügyi szektorához és a hatóságok számos stabilizáló intézkedést hoztak már a válság kezdetén. Pénzügyi intézményei és vállalatai azonban erősen függtek a külföldi hitelezéstől. Bár 2007. január 1. óta Szlovénia tagja az euróövezetnek, a külföldi bankok éppúgy elzárták „hitelcsapjait” a szlovén bankoktól, mint más kelet-közép-európai országokban. Az ország kénytelen volt az állami tartalékokra és a hazai bankok korlátozott pénzállományára támaszkodni. Visszaesett a hitelezés, és ez bénította az erősen exportfüggő gazdaságot. Exportlehetőségei jelentősen csökkentek már a recesszió kezdetén. Visszaesett a lakosság fogyasztása, a beruházások és a kapacitások kihasználtsága. A bérkiáramlás ugyan kisebb lett a munkanélküliség növekedése következtében, a termelékenység viszont annál is jobban csökkent (*UMAR [2010]*).

6. Hiánycélok és hiányok

Az újonnan csatlakozott és a jelölt országok igyekeztek nyugati partnereikhez hasonló keynesi válságellenes intézkedésekhez folyamodni. Számukra azonban ezek

lényegesen korlátozottabbak lehettek, mint az előzők többsége számára. Egyrészt jóval szegényebbek voltak, tehát kevesebb eszközzel rendelkeztek, másrészt legtöbbjük költségvetése a nemzetközi szervezetek szigorú ellenőrzése alatt állt. Az EU új tagokra vonatkozó konvergenciaprogramjai többek között a maastrichti pénzügyi célok (alacsony infláció, 3 százalékos költségvetési hiány, 60 százaléknál nem magasabb államadósság, árfolyam-stabilitás) elérését tűzték ki célul. A nem vagy rosszul teljesítőkre túlzottdeficit-eljárást kezdeményezett a szervezet, amely előírta a hiányok leszorítását egy meghatározott időpontra. Magyarország már 2004 óta ilyen eljárás alatt állt, amelynek határidejét többször módosították, és 2008-ban 2011-re tűzték ki azt a határidőt, amikor 3 százalék alá kell szorítania államháztartási hiányát. 2009 júniusában Málta, Lengyelország, Litvánia és Románia ellen is ilyen eljárást indított az EU. Az IMF- és EU-hitelek ugyancsak hiánycsökkentő intézkedések meghozatalát, azaz megszorításokat tettek szükségessé. Magyarország 2008 novemberében, Lettország 2008 decemberében, Románia, Szerbia 2009 elején, Lengyelország 2009 márciusában (utóbbi az IMF-től kényszerítő intézkedések nélküli, rugalmasan igénybe vehető módon), Bosznia–Hercegovina 2010 júliusában kapott ilyen hiteleket.

Az államháztartási többletköltségekkel járó válságenyhítő intézkedések tehát az országok többségében csak a kiadások lefaragásával együtt mehettek végbe.

A 4. táblázat bemutatja, hogy a legtöbb EU-tagország messze járt 2009-ben a maastrichti kritériumok teljesítésétől.

A 4. táblázatból látható, hogy nem csak az újonnan csatlakozott, de egy-két kivétellel minden EU-tagországban nőtt a költségvetési hiány a válság mélypontjára, 2009-re. A kivételek közé tartozik Magyarország, amely 2006 óta jelentős hiánycsökkentő intézkedésekkel szorította le azt 4,4 százalékra. 2009-ben a legmagasabb, 10 százalékos feletti hiány Görögországban (2010-ben is 15,4 százalék), Írországban (2010-ben már 32 százalék), Lettországban, Spanyolországban és az Egyesült Királyságban jelentkezett. Megközelítette a 10 százalékos Litvánia és Portugália hiánya is, viszont Észtországié 1,7 százalékkal a legalacsonyabbak közé tartozott. 7-8 százalékos körüli volt a hiány Franciaországban, Lengyelországban, Romániában és Szlovákiában.

A maastrichti GDP-arányos 60 százalékos alatti államadósság-kritériumot erősen meghaladta Belgium, Franciaország, Görögország, Magyarország, Németország, Olaszország, Portugália és az Egyesült Királyság. A legmagasabb, 100 százalékos feletti hiánya Görögországnak és Olaszországnak volt. Jóval 60 százalékos alatti államadóssággal rendelkezett viszont Bulgária, Csehország, a balti államok, Finnország, Lengyelország, Románia, Svédország, Szlovákia és Szlovénia. Magyarország 73 százalékos körüli hiánya Németországiéhoz volt hasonló.

2010-ben számos országban tovább nőtték a költségvetési hiányok és az államadósságok.

4. táblázat

Államháztartási deficit és államadósság az EU egyes tagországában

Ország	A GDP változása (százalék)*	Államháztartási többlet/ hiány a GDP százalékában		Államadósság a GDP százalékában	
	2009.	2006.	2009.	2006.	2009.
	év				
Ausztria	-3,9	-1,5	-3,5	62,1	67,5
Belgium	-2,8	0,2	-6,0	88,1	96,2
Bulgária	-4,9	1,9	-4,7	21,6	14,7
Csehország	-4,1	-2,6	-5,8	29,4	35,3
Dánia	-5,2	5,2	-2,7	32,1	41,4
Egyesült Királyság	-5,0	-2,7	-11,4	43,4	68,2
Észtország	-13,9	2,4	-1,7	4,4	7,2
Finnország	-8,0	4,0	-2,5	39,7	43,8
Franciaország	-2,6	-2,3	-7,5	63,7	78,1
Görögország	-2,3**	-5,7	-15,4	106,1	126,8
Hollandia	-3,9	0,5	-5,4	47,4	60,8
Írország	-7,6	2,9	-14,4	24,8	65,5
Lengyelország	1,7	-3,6	-7,2	47,7	50,9
Lettország	-18,0	-0,5	-10,2	10,7	36,7
Litvánia	-14,7	-0,4	-9,2	18,0	29,5
Magyarország	-6,7	-9,3	-4,4	67,6	73,4
Németország	-4,7	-1,6	-3,0	65,8	73,2
Olaszország	-5,0	-3,4	-5,3	106,6	116,0
Portugália	-2,6	-4,1	-9,3	63,9	76,1
Románia	-7,1	-2,2	-8,6	12,4	23,9
Spanyolország	-3,7	2,0	-11,1	39,6	53,2
Svédország	-5,1	2,3	-0,9	45,0	41,9
Szlovákia	-4,8	-3,2	-7,9	30,5	35,4
Szlovénia	-8,1	-1,3	-5,8	26,7	35,4

* 2008-hoz képest.

** Előzetes adat.

Forrás: Eurostat [2010] és a szervezet 2010. évi adatbázisa.

Az adatokból az látszik, hogy a GDP-visszaesések nem feltétlenül ott voltak a legnagyobb mértékűek, ahol a legmagasabbak voltak a hiányok. Sőt, alacsony hiány esetén is előfordult nagy visszaesés, mint azt például a balti államok, Finnország, Románia és Szlovénia példája mutatja. Ugyanakkor 5 százalék alatti GDP-

csökkenést mutatott Belgium, Franciaország, Görögország, Portugália, Spanyolország és Szlovákia, amelyek komoly hiányokkal küzdöttek. Úgy tűnik tehát, hogy nem volt feltétlenül szoros összefüggés a pénzügyi hiányok és a recesszió mértéke között; az utóbbi ugyanis sok egyéb tényezőtől is függött.

7. Válságellenes intézkedések az újonnan csatlakozott országokban

Bár a legtöbb kelet-közép-európai és nyugat-balkáni országban túlnyomórészt kiadáscsökkentő intézkedésekre került sor, lehetőségeikhez mérten a kiadások növelésével is igyekeztek küzdeni a válság ellen (*Gorzalak* [2010a]).

A balti országokban elsősorban az államigazgatási, a szociális és a nyugdíjkiadásokat, valamint az igazgatási béreket csökkentették. Így Lettország 20 százalékkal mérsékelte a közzsféra béreit és 10 százalékkal a nyugdíjakat, továbbá az anyasági segélyeket. 23-ról 26 százalékra emelte az egységes jövedelemadót. Litvániában ugyanakkor ezeket bocsátottak el a közintézményekből, visszavettek a nyugdíjkból és a közintézmények vezetőinek béréből. A litván kormány még 2010-ben is 10 százalékkal csökkentette a közintézmények beralapját, és megemelte a vállalati és az osztalékadókat. A forgalmi adót Lettországban 18-ról 20 százalékra, Litvániában 19-ről 21 százalékra, Észtországban 18-ról 20 százalékra növelték, és emelték a jövedéki adókat is (*NCC* [2010]).

Bizonyos ellenintézkedésnek tekinthető, hogy az adószínvonalat általában továbbra is viszonylag alacsonyan tartották – Litvánia még csökkentette is jövedelemadóját. A személyi jövedelemadó 15 és 24 százalékos sávját egységesen 15 százalékban állapította meg. Megmaradt több vállalati adómentesség is. Lettországban 50 százalékkal emelték az eszközeleírasi kulcsok mértékét. Észtországban pedig állami garanciát nyújtottak a hitelekre.

Bulgária kitarzott a szigorú költségvetési és monetáris politika mellett, de a kormány támogatást nyújtott a munkamegtartó intézkedésekhez, az átképzésekhez és a rövidített munkaidőben történő alkalmazásokhoz, amelyeket fizetésekiegészítéssel segítettek. Olcsó állami és önkormányzati földet biztosítottak a beruházóknak. A Bolgár Fejlesztési Bank kedvezményes hiteleket nyújtott a kis- és középvállalatoknak. 2010-től csökkentették a szociális biztosítási díjakat. Mérsékelték a kft-k kötelező indulótőkéjének mértékét és a támogatandó külföldi infrastrukturális beruházások nagyságát. Mindezeket túl állami útépítéseket indítottak (*Spiridonova* [2010]).

Csehországban 2009-ben több kiadásnövelő intézkedést hajtottak végre. Így csökkentették az alkalmazók béren felüli szociális költségeit, elsősorban az alacsony bérű alkalmazottak utáni. Lehetővé tették a gyorsított amortizációs leírást. Emelték

az alacsony jövedelmű családok szociális juttatásait, a gyermekek utáni adóleírás mértékét, valamint a munkanélküli járadékokat.

Ugyanakkor a költségvetés 2009. évi tervezettnél nagyobb növekedése miatt a parlament 2010-re több kiadáscsökkentő intézkedést szavazott meg. A kutatás-fejlesztésen kívül a költségvetés valamennyi tételét csökkentették. 4 százalékkal visszavették a köztisztviselők bérét és megnyirbálták a szociális juttatásokat. Emeltek az ingatlanadót, a jövedéki adókat és 1 százalékkal a forgalmi adót. Visszafogták a szállítási infrastrukturális kiadásokat (*Blažek [2010]*).

Lengyelországban a válságellenes intézkedések között hitelgaranciákat nyújtottak a kereskedelmi bankoknak. Támogatást adtak a csökkenő bevételű, de alkalmazottait megtartó vállalatoknak és bérkiegészítést a foglalkoztatottak bérét a rövidített munkaidő miatt szállító cégeknek. Kedvezményes hitelt nyújtottak azoknak az embereknek, akik 2008. július 1. után váltak munkanélkülivé vagy megszűnt saját vállalkozásuk. A jelzálogkölesőneiket visszafizetni nem képes munkanélküliek is támogatásban részesültek. Felgyorsították az EU-alapok felhasználását, ugyanakkor csökkentették a közkiadásokat (*Gorzelak [2010b]*).

Magyarországon a 2009 áprilisában a régi kormányt váltó, az államháztartás szanalását vállaló kormány intézkedései között szintén a kiadáscsökkentések voltak túlsúlyban a kormányzati, a szociális, a kulturális, az oktatási és a nyugdíjkiadások terén. Ellenintézkedésnek szánta a kormány a bankoknak felajánlott pénzügyi segítséget és a betétekre nyújtott állami garanciákat, amelyeket azonban nem vettek igénybe a bankok, mivel nem volt szükségük rá. Tényleges költségvetési kiadásokra a foglalkoztatás megőrzése és az elbocsátások csökkentése céljából került sor (*Fazekas–Ozsvald [2010]*). Bizonyos alkalmazási feltételek mellett csökkentették a bérjárulékokat, támogatták a rövidített munkaidőben történő foglalkoztatást, az átképzési programokat, az elhelyezkedést segítő intézményeket, továbbá az elmaradott régiók munkalehetőség-növelő programjait is.

Románia nagyarányú fizetésimérleg-hiánya és külföldi valutában való fogyasztói eladósodottsága, valamint a külföldi hitelek 2008 második felétől történő befagyasztása arra készítette a kormányt, hogy 2009 márciusában IMF- és uniós, júliusban pedig világbanki hitelt vegyen igénybe. A hitelnövelő a költségvetési kiadások csökkentését írták elő. Ennek megfelelően a kormány jelentősen mérsékelte a köztisztviselők és a közalkalmazottak fizetését, a gyógyszer-hozzájárulást, 19-ről 24 százalékra emelte a forgalmi adót és megszüntette a fűtés-hozzájárulást. Miután a román alkotmánybíróság alkotmányellenesnek mondta ki a nyugdíjak 15 százalékos csökkentését, az egységes 16 százalékos adót rájuk is kivetette. A kormány 2011-ig 100000 fővel kívánta csökkenteni az állami szektor alkalmazottainak létszámát (*Toma [2010]*).

Válságellenes intézkedésként szerepelt a román kormány parlament elé terjesztett antikrízis tervei között a Román Takarékbank és az Eximbank feltökésítése, a kis- és középvállalatok, a mezőgazdaság és az export számára hitelgarancia-alap lé-

tesítése, az egységes alacsony adókulcsok fenntartása, az EU-alapok felhasználásának meggyorsítása, az infrastrukturális beruházások folytatása és létesítése, a minimálbérek emelése, valamint a nyugdíjasok gyógyszereinek támogatása (*Goschin-Constantin* [2010]).

A szlovák kormány 2008 őszétől néhány megszorító intézkedést vezetett be. Így csökkentette a közkiadásokat és 10 százalékkal visszafogta a közszféra béralapját. 2009 elejétől azonban gazdaságélénkítő politikára tért át. Szlovákia pénzügyi helyzete szilárd volt 2008-ban, amikor a válság érezhetővé vált az országban. Az ország az euró 2009. január 1-jei bevezetésére készült és teljesítette az ahhoz szükséges pénzügyi feltételeket. A főként osztrák és olasz kézben lévő bankok is konzervatív hitelezési politikát folytattak, bár hitelkibocsátásuk 2008-tól megcsappant. Nagy hitelkereslet a lakosság részéről sem jelentkezett, mivel utóbbi sokat veszített az évtized elején a nem banki hitelnyújtók piramisjáték-szerű hitelezésén, és ezért rossz tapasztalatai voltak a hitelfelvételről. A kormány korlátlan garanciát biztosított a lakossági betétekre.

A szlovák gazdaságélénkítő intézkedések közé tartozott a már korábban is említett roncsautóprogram és az épületek korszerű fűtőberendezésekkel való felszerelésének szubvencionálása. Felgyorsították az EU-alapok felhasználását, köz- és magán-együttműködésben (azaz public-private partnership útján) útépitési és egyéb – többek között környezetvédő – beruházási programokat indítottak. Közös finanszírozott befektetéseket készítettek elő az Európai Beruházási Bank és az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank közreműködésével. A vállalatok számára könnyített leírásokat engedélyeztek és adókedvezményeket nyújtottak. Feltőkésítették egyes bankokat. A feleslegessé váló munkások bérét 60 százalékig támogatta a kormány, hogy megakadályozza elbocsátásukat, továbbá elősegítette új munkahelyek létesítését és támogatta a bajban lévő vállalatok bérjárulékait. Segítségét szándékozott tovább nyújtani a munkanélküliek vállalkozásalapításához a mezőgazdaságban is, de erre nem volt sok jelentkező.

A bőkezű kiadási politika következtében jelentősen megnőtt a korábban alacsony költségvetési hiány. Ezért a 2010 júniusától hivatalban lévő új kormány előirányozta a forgalmi adó 19-ről 20 százalékra emelését 2011. január 1-jétől (*Buček* [2010]).

Szlovéniában szintén a kiadásnövelő, válságellenes intézkedések domináltak. Így a fejlődés érdekében támogatásokat nyújtottak új technológiákba történő befektetésekhöz, a vállalatok kutatási-fejlesztési feladataihoz és az egyetemek fejlesztéséhez. A kis- és középvállalatok esetében segítettek a kockázati tőke általi beruházásokat, a fejlesztési és a szállítási beruházásokat. Kölcsönöket és hitelgaranciákat nyújtottak a bankoknak és a pénzügyi intézményeknek, kamattámogatást biztosítottak, feltőkésítették a Szlovén Export és Fejlesztési Bankot. Támogatták a teljes és rövidített munkaidejű alkalmazást. Képzési és átképzési tanfolyamokat indítottak alkalmazottak, munkanélküliek és fiatalok számára. Intézkedéseket fogantatosítottak az EU Kohéziós Alapjainak gyorsított lehívására és válság elleni felhasználására.

Ugyanakkor emelték az üzemanyagok adóját, és csökkentették az állami és részben állami vállalatok felügyelő bizottsági és igazgatói fizetéseit.

Kidolgozták a válságból kivezető 2010–11. évi intézkedéseket, beleértve a strukturális reformokat és a 2010 és 2013 közötti időszakra vonatkozó stratégiákat (*SGO* [2010]).

8. Milyen kiút lehet a válságból?

A szakértők 2010-et már a válságból kivezető évnak tekintik. Több országban a vártnál is magasabb, 2-3 százalék körüli, sőt egyesekben afölötti növekedés volt tapasztalható. Elszaladtak viszont az államháztartási hiányok, és megnöttek az államadosságok. Ezek okai egyrészt a visszaesett termelés és export, másrészt a válságellenes intézkedések miatti állami többletkiadások, a kevéssé vagy nem csökkenő államigazgatási, jóléti, kulturális, oktatási, stb. kiadások és a bevételekkel nem fedezett kiadásokra történő megemelkedett külső és belső kölcsönfelvételek voltak. Néhány országban (Görögország, Írország, Spanyolország, Portugália), mint már említettem, a hiányok vészes nagyságot értek el. Ezért a kérdésben érintett nemzetközi szervezetek és pénzintézetek – félve attól, hogy a hiányok más országokban is nem, vagy nehezen kezelhető méreteket öltenek – szigorú intézkedéseket fogantatosítottak. De a nemzetközi szervezetek jóindulatától kevéssé függő országok – mint például Németország vagy Anglia – is megszorító intézkedéseket vezettek be. Az EU számos országot vetett túlzottdeficit-eljárás alá, amely előírva a hiánycsökkentések mértékét és időpontját, az állami kiadások csökkentésével és megszorításokkal jár.

2010 tehát a hiánycsökkentések éve volt, de az lesz 2011 és valószínűleg az azt követő évek is, holott a növekedést serkenteni és ehhez a megfelelő kiadásokat növelni kellene azok csökkentése helyett. Van valami hasonlóság az első világháború utáni gazdasági helyzet és a jelenlegi között.

Az első világháború utáni béketárgyalások idején a győztes európai hatalmak a háború alatt nekik nyújtott nagyarányú amerikai kölcsönök elengedésére és az Egyesült Államok anyagi támogatására számítottak. Ezzel szemben hitelelengedés vagy támogatás szóba sem került. *Calvin Coolidge*, aki 1920-tól az Egyesült Államok elnöke, majd 1923-tól elnöke volt az ez irányú megkeresésekre azt válaszolta: „Végére is tartoznak, vagy nem?”. Ez a magatartás volt az egyik fő oka annak, hogy az európai győztesek „kARTHÁGÓI” békefeltételeket kényszerítettek a vesztesekre és olyan óriási jóvátételre kötelezték őket (elsősorban Németországot), amiből az amerikai kölcsönök visszafizetését remélhették (*Keynes* [2000]). Az eredmény Európában hosszú évek gazdasági stagnálása lett, amely az 1929-es válságba torkollott és a né-

met reváns szellem kialakulásához, majd a második világháború kiobbantásához vezetett. Szerencsére az Egyesült Államok második világháború utáni kormányai tanultak a történelemből és olyan európai támogató politikát folytattak, aminek eredményeképpen több évtizedes fellendülés következett. Egyebek között ennek volt köszönhető a „német csoda” is.

Mint minden vagy majdnem minden hasonlat, ez is sántít. A hasonlóság abban található, hogy a válság után most is romokban hever sok európai ország gazdasága és most is támogatni kellene az újjáépítést. Ehelyett az egyensúly felett örökdő nemzetközi bankok és szervezetek a hiányok gyors csökkentésére kényszerítik a bajba jutott országokat a hitel-visszafizetés biztonsága érdekében. A helyzet iróniájaként most főként a német vezető politikusok érvelnek azzal, hogy a kölcsönvevő országok maguknak köszönhetik államháztartási hiányukat, tehát ne Németországgal, az „EU-kassza” legnagyobb befizetőjével akarják megfizettetni azt. Ez a politika azonban odavezethet, hogy számos európai országban stagnálás következik a növekedést gyorsító eszközök hiányában, többek között a válságig még oly gyorsan növekedő új EU-tagállamokban is.

„De miből és ki finanszírozza a hiányokat?” – kérdezik az elvonások elméleti és gyakorlati támogatói az azok ellen érvelőket. A válasz az lehet, hogy talán csak egy kis türelemmel kellene lenni. Ahol szükséges halasztani, átütemezni lehetne a hitelek visszafizetését, és későbbre tenni a pénzügyi egyensúly helyreállításának kívánalmát. Ha beindulna a gyors növekedés, ami potenciálisan benne rejlik több olyan országban (a kelet-közép-európai és a nyugat-balkáni országokon kívül például Írországon is), amelyek korábbi, átlagon felüli növekedését főként külső körülmények törték meg, a hiányok csökkenthetőek és a kölcsönök biztonságosan visszafizethetőek lennének. Legalább azokkal az országokkal szemben kellene időlegesen felfüggeszteni az egységes hiánycsökkentő követelményeket, amelyekben nem olyan nagy a hiány, hogy az pénzügyi csőddel fenyegetne.

Irodalom

- BACHTLER, J. – DAVIES, S. [2010]: The Geography of Crisis in Western Europe: National and Regional Impacts and Policy Responses. In: *Gorzela, G. – Goh, Ch-Ch.* (szerk.): *Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*. Scholar. Varsó. 224–235. old.
- BLAŽEK, J. [2010]: The Regional Impacts of the Global Financial and Economic Crisis in the Czech Republic. In: *Gorzela, G. – Goh, Ch-Ch.* (szerk.): *Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*. Scholar. Varsó. 50–64. old.
- BUČEK, J. [2010]: The Financial and Economic Crisis in Slovakia – Its Spatial Aspects and Policy Responses. In: *Gorzela, G. – Goh, Ch-Ch.* (szerk.): *Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*. Scholar. Varsó. 190–208. old.

- BURGERNÉ GIMES A. [2010]: *Az Európai Unióba újonnan belépett és jelölt országok gazdasága*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest, Pécs.
- DAVIS, S. – KAH, S. – WOODS, C. [2009]: *Regional Dimensions of the Financial and Economic Crisis*. EoRPA Paper 01. European Regional Policy Research Consortium, European Policies Research Centre, University of Strathclyde. Glasgow.
- EC (EUROPEAN COMMISSION) [2009]: *Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses*. European Economy. No. 7. Brussels.
- EUROSTAT [2010]: *Euroindicators*. Newsrelease. 171. November 15. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/6-15112010-BP/EN/6-15112010-BP-EN.PDF
- FAZEKAS, K. – OZSVALD, E. [2010]: The Geography of the 2008–2009 Crisis – The Case of Hungary. In: *Gorzellak, G. – Goh, Ch-Ch. (szerk.): Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*. Scholar. Varsó. 91–105. old.
- GORZELAK, G. [2010a]: The Financial Crisis in Central and Eastern Europe. In: *Gorzellak, G. – Goh, Ch-Ch. (szerk.): Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*. Scholar. Varsó. 236–252. old.
- GORZELAK, G. [2010b]: The (Non-Existing?) Polish Crisis. In: *Gorzellak, G. – Goh, Ch-Ch. (szerk.): Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*. Scholar. Varsó. 139–149. old.
- GOSCHIN, Z. – CONSTANTIN, D.-L. [2010]: The Geography of the Financial Crisis and the Policy Response in Romania. In: *Gorzellak, G. – Goh, Ch-Ch. (szerk.): Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*. Scholar. Varsó. 161–189. old.
- KEYNES, J. M. [2000]: *A békeszerződés gazdasági következményei*. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- LENNERT, M. [2010]: The Final Decline of Western European Industries? A Reflection Note on Structural Explanations of the Geography of the Crisis in Western Europe. In: *Gorzellak, G. – Goh, Ch-Ch. (szerk.): Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*. Scholar. Varsó. 17–26. old.
- MINSKY, H. P. [1975]: *John Maynard Keynes*. Columbia University Press. New York.
- MINSKY, H. P. [1986]: *Stabilizing an Unstable Economy*. Yale University Press. New Haven.
- NCC (THE NORWEGIAN CHAMBER OF COMMERCE IN LATVIA) [2010]: *Latvia Introducing Significant Tax Changes*. <http://www.addingads.com/ads/free-latvia-introducing-significant-tax-changes--norwegian-chamber->
- ORLOWSKI, M. W. [2010]: The Nature of the Current Crisis. In: *Gorzellak, G. – Goh, Ch-Ch. (szerk.): Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*. Scholar. Varsó. 9–16. old.
- PARKINSON, J. [2010]: *EU Debt Crisis Imperils Bulgaria's Euro-Zone Bid*. The WallStreet Journal. Január 12. <http://online.wsj.com/article/SB126319895247724345.html>
- ROUBINI, N. – MIHM, S. [2010]: *Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance*. Penguin Group. New York.
- ROUBINI, N. – WACHTEL, P. [1998]: *Current Account Sustainability in Transition Economies*. NBER Working Papers 6468. National Bureau of Economic Research, Inc. Cambridge.
- SGO (SLOVENIAN GOVERNMENT OFFICE OF DEVELOPMENT AND EUROPEAN AFFAIRS) [2010]: *The Action of the Government of the Republic of Slovenia in Tackling the Financial and Economic Crisis*. Szeptember 24. http://www.svrez.gov.si/en/highlights/exit_from_the_crisis/an_active_

- approach_to_tackling_the_financial_and_economic_crisis/the_action_of_the_government_of_the_republic_of_slovenia_in_tackling_the_financial_and_economic_crisis/
- SOROS, G. [2010]: Speech at Humboldt University. http://www.georgesoros.com/interviews-speeches/entry/george_soros_speech_at_humboldt_university/
- SPIRIDONOVA, J. [2010]: The Geography of the Financial Crisis and Policy Response in Bulgaria. In: *Gorzela, G. – Goh, Ch-Ch.* (szerk.): *Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*. Scholar. Varsó. 35–49. old.
- STIGLITZ, J. [2010]: *Freefall: America, Free Markets and the Sinking of the World Economy*. W.W. Norton & Company. New York.
- TAYLOR, L. [2010]: *Maynard's Revenge: The Collapse of Free-Market Macroeconomics*. Harvard University Press. Cambridge, London.
- TOMA, D. [2010]: *Austerity Measures Intensify Social Crisis in Romania*. World Socialist Web Site. Augusztus 17. <http://www.wsws.org/articles/2010/aug2010/roma-a17.shtml>
- UMAR (INSTITUTE OF MACROECONOMIC ANALYSIS AND DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA) [2010]: *Economic Issues*. Ljubljana. http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/izzivi/2010/aEI_2010.pdf
- UNICREDIT GROUP [2009]: 4 Q 2009. *CEE Quarterly*. London.
- WATT, A. [2008]: *The Economic and Financial Crisis in Europe: Addressing the Causes and Repercussions*. European Trade Union Institute. MPRA Paper No.12337. Munich.
- ZUBER, P. [2010]: Poland. The Crisis and the Policy Response in the Area of Cohesion Policy. In: *Gorzela, G. – Goh, Ch-Ch.* (szerk.): *Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*. Scholar. Varsó. 150–160. old.

Summary

The newly accessed EU member countries and the potential West-Balkan member countries increased much faster than the EU average in the years of 2000. Their upswing was broken and generally turned into negative growth owing to the global economic crisis, which hit them in 2008. The crisis reached first the banking sector – similarly to the USA and Western Europe – however spilled over to the real economy soon. The banking sectors were infected by the “dirty” portfolios stemming from the USA and West European banks and from the unpaid loan services of their own populations. Plenty of loans were raised by the people in the earlier construction booms. Keynesian methods were applied for fighting against the crises; however, these were much more constrained than in the Western world, owing to the poorer means for it and the indebtedness of the countries. Some countries had high budget deficits and some owed to the international financial institutions (IMF, World Bank, ECB). Therefore they were compelled by these financial and EU institutions to decrease the deficits and save the budget expenditures. Their indebtedness and deficits have increased during the crises. They would need more means for recovering and for further growth instead of saving for decreasing the deficits.